

**KATTA O‘SPIRINLIK (TALABALIK) YOSH DAVRIDA SHAXSNI
O‘Z-O‘ZINI BAHOLASHNING XUSUSIYATLARI**

Xojametova Gulayim Tolibay qizi
*Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat pedagogika
instituti magistanti*

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада катта ўспиринлик (талабалик) ёш даврида шахсни ўз-ўзини баҳолашнинг хусусиятлари ва тарбия жараёнидаги унинг роли муаммоси тадқиқ қилинмоқта. Мавзуни ҳозирги кундаги долзарблиги таъкидланмоқта. Шахс таркибидаги ўзини-ўзи англашнинг барча компонентларини аҳамияти очиб берилмоқта, яъни ўзини-ўзи тарбиялаш, ўзини-ўзи бошқариш, ўзини-ўзи тартиблаштириш, ўзини-ўзи кузатиш, ўзини-ўзи таҳлил қилиш, ўзини-ўзи танқид қилиш, ўзини-ўзи назорат қилиш.

КАЛИТ СЎЗЛАР: катта ўспиринлик ёш даври, талабалар, шахс, психология, ўз-ўзига баҳо бериш, хусусиятлар, ўзини-ўзи англаш, таркиб, ўзини-ўзи тарбиялаш, ўзини-ўзи бошқариш, ўзини-ўзи кузатиш, ўзини-ўзи тартиблаштириш, ўзини-ўзи таҳлил қилиш, ўзини-ўзи танқид қилиш, ўзини-ўзи назорат қилиш.

АННОТАЦИЯ: Статья посвящена теме особенностей самооценки личности в старшем юношеском (студенческом) возрасте, её роли в воспитательном процессе, подчёркивается актуальность проблемы в наши дни. Раскрываются значения всех компонентов самосознания в структуре личности, как самовоспитание, самоуправление, саморегуляция, самонаблюдение, самоанализ, самокритика, самоконтроль и др., анализируются их взаимосвязь и особенности. Делается заключение, что развитие личности, её деятельность и поведение всегда находятся под влиянием «Я-концепции».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: старший юношеский возраст, студенты, личность, психология, самооценка, особенности, самосознание, структура, самовоспитание, самоуправление, саморегуляция, самонаблюдение, самоанализ, самокритика, самоконтроль.

Ma‘lumki, **o‘z-o‘zini tarbiyalash** o‘z ichiga o‘zini ongli ravishda boshqarishni oladi. Bu o‘z-o‘zini bilishni, tashkil qilishni talab qiladi. Bu esa o‘z navbatida o‘zligini anglashni tashkil qiladi. O‘zlikni anglashning takomillashuvi jarayonida shaxsning o‘zi haqidagi tasavvur ham uning faoliyati natijalari, jamoadagi xolati, jamiyatning unga bo‘lgan talablari bilan bog‘liq ravishda o‘zgarib boradi. Bunda o‘zlikni anglashni shakllanganligining asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib, o‘z-o‘zini xolisona baholashga xizmat qiladi.

Agar, shaxs, o‘spirin yosh o‘z-o‘zini xolis baxolay olsa, tarbiya o‘z-o‘zini tarbiyalashga aylanadi. Pedagogik ta’sir va talablar yuqori darajada qabul qilinadi. Agar shu narsa bo‘lmasa, ko‘p xollarda shaxs tubanlashuvi, yolg‘on ideallar va yomon namunalar ta’sirida

salbiy siftlarni o‘zlashtirish, o‘ziga singdirish ro‘y beradi. O‘zlikni bilishni boshqarish va **o‘z-o‘zini baholash**ni shakllantirishga o‘rgatish oson ish emas.

Ko‘pgina ilmiy manbalarda **o‘zlikni anglash** “Insonning o‘z bilimlari, ma’naviy qiyofasi va qiziqishlari, idealari va axloq motivlarini anglash, baholash, o‘z-o‘ziga arbob sifatida xis qiluvchi va fikrlovchi mavjudod sifatida yaxlit baho berishi”, “Insonning o‘zini ob’ektiv dunyodan ajratishi, o‘zining borliq olamga munosabatini anglash va unga baxo berishi, o‘zini shaxs sifatida anglashi. O‘z xatti-xarakatlari, fikrlari va xislari, istaklari va qiziqishlarini anglashidir”, - deb ta’rif beriladi.

Pedagog va psixologlar o‘zlikni anglashga ta’rif berishda shaxsning o‘z-o‘zini jamiyat bilan munosabatlar tizimida anglashini bildiruvchi pedagogik-psixologik toifa sifatida tushinishidan kelib chiqadi.

Shunda o‘zlikni anglash, xatti-xarakatlarni taxlil qilish va baholash, axloqdagi yaxshi va yomon qirralarni farqlash, imkonini beradi, natijada o‘z-o‘zini holis, obe’ktiv baholashning shakllanishi uchun zarur sharoit yaratiladi.

Katta o‘spirinlik yosh davrida o‘zlikni anglashda sifatiiy o‘zgarish yuz beradi. Bu yoshda shaxsni o‘zining ichki dunyosini majmuaviy taxlil qilish, o‘zlikni tizimli bilish, faoliyatning har xil turlarida o‘z-o‘zini kuzatish jarayonlari sodir bo‘ladi.

Agar o‘smirlik yoshida jamoa fikri xal qiluvchi axamiyatga ega bo‘lsa, endi esa katta yoshdagi o‘spirinlar (talabalar) o‘z shaxsini va o‘zgalar shaxsini baholashda tashqi tanqidga nisbatan o‘zining qarashiga ega bo‘ladi (Bodalev S., Shkirman A.L.). Ibtidolar ibtidosi – o‘zlikni bilishdir.

Qurilishi jixatidan psixologlar shartli ravishda 4-ta o‘zaro bog‘liq tomonlarni (o‘z-o‘zini bilish, o‘z-o‘ziga munosabat, o‘z-o‘zini xis qilish, o‘z-o‘ziga ta’sir o‘tkazish), ularning har biri o‘ziga turli imkoniyatlarni joriy qiladi. Biroq, o‘z-o‘zini bilish o‘z-o‘zini xis qilish va boshqalarning manbaidir.

O‘z-o‘zini bilish o‘zlikni anglashning bilish qirrasii sifatida o‘zini yaxlit shaxs sifatida tushinish bilan bog‘liq. Uning tarkibiga **o‘z-o‘zini kuzatish, o‘z-o‘zini taxlil qilish, o‘z-o‘zini tanqid qilish, o‘z-o‘zini nazorat va baholash qilish** kiradi. Bularning hammasiga birgalikda kishining o‘ziga shaxs sifatida ob’ektiv, xolis tavsif berishga yordam beradigan o‘ziga xos usullar sifatida qoraladi.

O‘z shaxsini tushinish, o‘zini kashf qilish o‘z-o‘zini takomillashtirishning maxsus maqsadi bo‘lib qolishi mumkin. O‘z-o‘zini boshqarish, o‘z-o‘zini tarbiyalash - o‘z-o‘zini o‘rganishsiz, bilishsiz o‘zining ma’nosini yo‘qotadi. Shu narsani qila olasanmi, shu narsaga intilishing o‘zini oqlaydimi - buni bilmasdan turib istalgan narsaga erishib bo‘lmaydi. Ayrim paytlarda o‘z-o‘zini boshqarishda o‘z-o‘zini bilish xal qiluvchi omil bo‘lib qoladi.

Masalan, o‘z-o‘zini baholash o‘z-o‘zining bilishning muxim vositasi sifatida insonni o‘z xatti-xarakatlarini mustaqil yo‘naltirish va nazorat qilishga, o‘zida ma’naviy sifatlarni tarbiyalashga, kamchiliklarni yengib o‘tishga yo‘naltiradi. Biroq, o‘z-o‘zini baholash o‘z-o‘zini bilish jarayonini o‘zicha ta’minlay olmaydi.

O‘z-o‘zini baholash, o‘z-o‘zini kuzatish bo‘lganda, ob’ektiv, xolis o‘z-o‘zini baholash esa, o‘z navbatda, o‘z-o‘zini taxlil qilish, nazorat, tanqid bo‘lgandagina mumkin bo‘ladi.

Shu sababli o‘z-o‘zini bilishning o‘z-o‘zini baholashga bo‘lgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri, bevosita yo‘li yo‘q, bunda ayniqsa, o‘ziga nisbatan talabchan munosabat zarur.

O‘z-o‘zini bilish yaxlit xolda o‘z ustida ishlash mazmunini, o‘z-o‘zini tarbiyalash dasturini belgilaydi. Ayni paytda, u shaxsning batafsil dasturini tuzish, talaba yoshlarda tarbiyalanayotgan tegishli maqsadlar, ideallarga erishish uchun zarurdir. Demak, o‘z-o‘zini bilish asosidagi **o‘zlikni anglash**, umuman olganda, o‘z-o‘zini boshqarishga, tarbiyalashga olib borishi mumkin ekan.

Lekin, bunda o‘z-o‘ziga munosabatning rolini ham nazardan o‘chirmaslik kerak. Shuning uchun o‘zlikni anglashning turli qirralari o‘z-o‘zini boshqarish va tarbiyalashga nima bera olishi mumkinligini ko‘rib chiqamiz.

O‘zlikni anglashning ifoda – qiyimatli tomoni bo‘lgan o‘z-o‘ziga munosabat insonni o‘ziga shaxs sifatida munosabatda bo‘lishini nazarda tutadi. U birinchi navbatda, shaxsning yo‘nalganligi (maqsadlari, ideallari, extiyojlari, qiziqishlari)ni, qadiryatlarni ma’naviy qiymatlarga yo‘nalishi, o‘ziga talabchanligi, o‘zini ifoda qila olishini o‘z ichiga oladi. O‘z-o‘ziga munosabat hamisha o‘z-o‘zini xis qilish bilan bog‘liq, o‘z-o‘zini xis qilish esa o‘z navbatida o‘z-o‘zini ifoda qilish, o‘zini tasdiqlash bilan bog‘liq.

O‘zidan qoniqish yoki qoniqmaslik bilan ifodalanadigan shaxsning ruxiy xolati o‘zining xulqi bilan ichki muxitni yaratadi, ichki muxit esa o‘z navbatida shaxs “MEN”ining barcha ko‘rinishlariga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Demak, o‘z-o‘zini takomillashtirish qaysi rejada amalga oshirilishi ko‘p jixatdan o‘z-o‘zini bilish va o‘z-o‘ziga munosabatga bo‘lishga bog‘liqdir.

Agar shaxs o‘zini to‘g‘ri ifodalashga, o‘z xatti-xarakatlariga tanqidiy va xolisona yondoshishga qobil bo‘lsa, unda baribir, o‘z-o‘zini tarbiyalashga extiyoj tug‘iladi.

O‘z-o‘zini xis qilish va o‘z-o‘ziga ta’sir o‘tkazish o‘zlikni anglashning hissiy - emotsional tomoni sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zlikni anglashning xissiy-emotsional tomoni qiziqishlar, istaklar, kayfiyat, ularni boshqara bilish kabi komponentlar, tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi. Bularning barchasi o‘z xissiyotlari va fikrlari, hatti-xarakatlarini boshqarishda, asoslashda, o‘z-o‘zini tarbiyalashda u yoki bu darajada namoyon bo‘ladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Асмолов А. «Психология личности». Учебник. М., «Смысл», 2001.
2. Ғозиев Э., Маматов М. «Талабалар психологияси». Т., ТошДУ, 1992.
3. Нишанова З.Т., Камилова Н.Ғ. ва бошқ. «Ривожланиш психологияси. Педагогик психология». Дарслик. Т., 2018.
4. Рубинштейн С.Л. «Основы общей психологии». С-Пб, 2008.
5. Шаповаленко И.В. «Возрастная психология». Учебник. М., 2005.
6. www.bilimdon.uz, www.tatu.uz, www.ziynet.uz, www.de.uz.
7. www.vlados.ru, www.psychologies.ru, www.piter.press.ru.